

JOANNA MACHUT-KOWALCZYK
DR, UNIWERSYTET ŁÓDZKI
ORCID: 0000-0003-0733-7709

Zmiany organizacji sądów pokoju w Łodzi pod niemiecką okupacją w czasie I wojny światowej

1. Wprowadzenie; 2. Struktury sądowe w porzuconym społeczeństwie; 3. Cesarsko-niemieckie sądy pokoju; 3.1. Zastąpienie struktur obywatelskich przez cesarsko-niemieckie sądy pokoju; 3.2. Organizacja i właściwość cesarsko-niemieckich sądów pokoju; 4. Wprowadzenie „polskich” sądów pokoju; 5. Podsumowanie. Perspektywy badawcze.

1

W czasie I wojny światowej sądownictwo miejskie w Łodzi było kilkakrotnie reorganizowane. Gdy postępy armii niemieckiej na froncie w drugiej połowie sierpnia 1914 r. zmusiły administrację rosyjską (w tym sądy) do ewakuacji¹, wywieziono część akt toczących się spraw, a wymiar sprawiedliwości całkowicie zamarł². Ponieważ sędziami pokoju w przedwojennej Łodzi byli w większości Rosjanie³, to po ich wyjeździe brakowało kadr, którymi można by obsadzić stanowiska

¹ H.S. Dinter, *Spod czarnych dymów. Łódź w latach 1861–1918*, Łódź 1978, s. 428.

² Nie tylko w Łodzi. 8 lipca 1915 r. kancelaria warszawskiego gubernatora wystosowała odezwę nr 804, w której informowała, że został przygotowany osobny pociąg dla wywiezienia akt państwowych z Warszawy. Wymienia m.in. akta Izby Sądowej Warszawskiej, Sądu Okręgowego w Warszawie, I Zjazdu Sędziów Pokoju Guberni Warszawskiej – ogółem 2910 pudeł. W „Gazecie Sądowej Warszawskiej” (dalej: GSW) dodano: „Bez względu na treść tej odezwy, otrzymaliśmy informację, że tylko akty w sprawach karnych wywieziono, natomiast papiery w sprawach cywilnych pozostawiono na miejscu”, *Różne wiadomości*, GSW 1915, nr 36, s. 431; „Inaczej się dzieje w naszym kraju. Sądy koronne rosyjskie trzykrotnie porzuciły Warszawę i ostatecznie w dniu 17 lipca 1915 r. sądownicy, wyłącznie prawie pochodzący z Cesarstwa, wyjechali na wschód, pozostawiając opieczętowane szafy, a w nich dokumenty i akty, nie troszcząc się ani o los spraw nierozstrzygniętych, ani o dobro kraju i obywateli”, S. Goldstein, *Sądownictwo w okupowanej Polsce*, GSW 1915, nr 51, s. 567.

³ A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995, s. 136–141; J. Machut-Kowalczyk, *Początki łódzkiego sądownictwa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2014, t. XVII, s. 152–159.

sądowe⁴. Podobna sytuacja miała miejsce również w innych częściach Królestwa Polskiego. Potwierdza taki stan rzeczy nawet doniesienie z prasy niemieckiej, opublikowane na łamach GSW⁵. Dlatego rosyjskie sądy pokoju zostały doraźnie zastąpione przez struktury obywatelskie⁶. Gdy wymiar sprawiedliwości przejmowali Niemcy, najpierw wprowadzone zostały sądy niemieckie, a w listopadzie 1916 r. okupant zdecydował się na zorganizowanie tzw. polskich sądów pokoju. Cezurą kończącą rozważania w niniejszym artykule będzie moment wprowadzenia sądów królewsko-polskich – 1 września 1917 r.

2

Po opuszczeniu Łodzi przez władze rosyjskie miasto ogarnął chaos. Mieczysław Hertz pisze:

w pierwszej chwili zapanowało przekonanie, jakoby wszelkie kontrakty i umowy, pisane czy zwyczajowe, przestały obowiązywać i każdy może się kierować swymi egoistycznymi popędami – nie licząc się z tem, czy wyrządza jakąś krzywdę bliźniemu. I oto przestano płacić zobowiązania [...] słowem, groziła miastu dezorganizacja i anarchia⁷.

Sprawy będące w toku i bieżące czekały na rozpatrzenie. Doraźne struktury sądowe zorganizowała milicja obywatelska⁸. Organem wymiaru sprawiedliwości od grudnia 1914 r. był sąd dzielnicy milicyjnej⁹. Według Regulaminu Sądowego Oby-

⁴ Z. Głębocki, *Narodowość i stopień wykształcenia sędziów w Królestwie Polskim*, „Przeгляд Prawa i Administracji” 1894, R. XIX, s. 1020–1021; J. Machut-Kowalczyk, *Wymogi ustawowe i postulaty wobec kwalifikacji sędziów pokoju w świetle doniesień praktyki, wyrażanych opinii i dyskusji toczącej się na łamach czasopism w XIX w.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2015, t. XVIII, s. 82 i 88.

⁵ Na łamach GSW czytamy o artykule, który ukazał się w „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” – o problemach, z jakimi borykali się Niemcy przy przywracaniu funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości na ziemiach polskich po lewej stronie Wisły. Głównym były braki kadrowe: sędziowie (w większości Rosjanie) opuścili kraj. Pozostali jedynie sędziowie gminni. Według zamieszczonych informacji poza sądem zwierzchnim, obwodowymi i gminnymi, gdziekolwiek wyjątkowo wprowadzono sędziów pokoju, *Różne wiadomości*, GSW 1915, nr 35, s. 417–418.

⁶ M. Hertz, *Łódź w trakcie Wielkiej Wojny*, Łódź 1933, s. 108.

⁷ *Ibidem*, s. 107.

⁸ Jak pisze M. Hertz, początkowo funkcje sądowe pełnił dzielnicowy. Następnie otrzymał do pomocy prawnika i obywatela. Z czasem dzielnicowy utracił funkcje sądowe, a sąd milicyjny przekształcił się w obywatelski. W skład sądu wchodził też ławnik: obywatel mianowany przez Centralną Komisję Milicji Obywatelskiej i robotnik wybrany przez związki zawodowe lub fabryczne kasy chorych. Organizacją tych sądów zajęła się Sekcja Prawna Milicji Obywatelskiej, którą utworzyli adwokaci przysięgli obecni w Łodzi. Była to instytucja kasacyjna wobec Komisji Rozpoznawczo-Pojednawczych, H. Hertz, *op. cit.*, s. 108.

⁹ Pkt 2: „Sądy Dzielnicowe składają się z 3-ch członków, mianowicie: a. Adwokata przysięgłego, jako przewodniczącego. b. Assessora z grona obywateli. c. Assessora z grona robotników.

watelskiego dla miasta Łodzi z 31 grudnia 1914 r. sądy dzielnicowe były właściwe dla spraw cywilnych, w których przedmiot sporu nie przekraczał 300 rubli, zawierania ugód (niezależnie od wartości przedmiotu sporu), spraw karnych zagrożonych karą do 7 dni aresztu i 25 rubli grzywny. Sąd ten miał też prowadzić wstępne dochodzenie we wszystkich sprawach karnych¹⁰. Od ich wyroków przysługiwała kasacja do Sekcji Prawnej Centralnego Komitetu Obywatelskiego¹¹.

Postępowanie opierało się, co do zasady, na dotychczasowych przepisach¹², a „egzekucja wyroków odbywa się za pośrednictwem obywatelskich organów wykonawczych (Milicji). Skazani na zamknięcie odsiadują karę w więzieniu przy ul. Milsza 23”¹³.

Na łamach prasy pojawiały się informacje o sprawach cywilnych rozstrzygniętych przez sądy:

Z chwilą zaprowadzenia w dzielnicach Milicji Obywatelskiej sądów cywilnych zaczęły napływać tak obficie akcje cywilne, że sama segregacja ich zajmie po kilka godzin dziennie. Rozpatrzenie i osądzenie tak dużej ilości spraw jest wprost fizycznie niemożliwe. Do III np. dzielnicy wpływa dziennie po 150 próśb¹⁴.

Niemcy początkowo tolerowali obywatelskie struktury sądowe na okupowanym przez siebie obszarze. Pod koniec marca 1915 r. – jak pisze Hertz – władze niemieckie informowały sekcję prawną o zamiarze wprowadzenia nowej organizacji sądowej. Proponowano nawet objęcie posad sądowych w projektowanych sądach gminnych, z pensją 1000 rubli. 23 marca 1915 r. Sekcja Prawna na swoim posiedzeniu przyjęła stanowisko, że organa działają prawidłowo i wszelkie zmiany

Adwokat przysięgły zostaje wybrany przez Sekcję Prawną, członek od obywateli ew. od robotników przez obywateli, ew. robotników danej dzielnicy”, Regulamin Sądowy Obywatelski dla miasta Łodzi z 31 grudnia 1914 r., „Nowa Gazeta Łódzka” 1915, nr 4, s. 1.

¹⁰ Pkt 6: „Kaźda sprawa karna winna być przede wszystkim wszczęta przed Sądem Dzielnicowym. Sąd ten prowadzi śledztwo przedwstępne i skierować [winien] sprawę do Sekcji Prawnej, jeżeli podług jego uznania przewiduje się kara, przekraczająca jego kompetencję”, *ibidem*.

¹¹ Pkt 7: „Od wyroków Sądu Dzielnicowego może być zanesiona kasacja do Sekcji Prawnej. Rozpatrzenie sprawy przez Sekcję Prawną ogranicza się tylko do uznania, czy w danej sprawie prawo zostało właściwie zastosowane”, *ibidem*.

¹² Pkt 8: „Rozpoznawanie spraw odbywa się podług obowiązujących dotychczas praw krajowych, ale sądy w sprawach karnych nie są ograniczone przez obowiązujący dotychczas minimum kar”.

Pkt 9: „Postępowanie sądowe opiera się na zasadzie procesu ustnego, publicznego i swobody oceny dowodów”, *ibidem*.

¹³ Pkt 10, *ibidem*.

¹⁴ *Kronika. Sprawy cywilne w Milicji*, „Nowy Kurier Łódzki. Dziennik polityczny, społeczny i literacki” 1915, nr 7, s. 2.

w tym zakresie są niepożądane¹⁵. Hertz wskazuje też konsekwencje takiej reakcji łódzkich adwokatów. Niechęć do współpracy przy organizacji cesarsko-niemieckiego sądownictwa wiązała się dla prawników z byłej Sekcji Prawnej z represjami i zakazem wykonywania zawodu (pod groźbą kary 1000 rubli)¹⁶. Temat ten poruszała też lokalna prasa¹⁷. Taka postawa polskich prawników spotkała się z uznaniem Henryka Konica, który w 1923 r., w swoim przemówieniu z okazji piątej rocznicy „wznowienia sądownictwa państwowego polskiego”, oddał honory większej części prawników, którzy nie dali się namówić na udział w sądach cesarsko-niemieckich¹⁸.

Na łamach „Nowego Kuriera Łódzkiego” (dalej: NKŁ) opublikowane zostało obwieszczenie władz okupacyjnych: „sądy milicji, przez rozporządzenie tutejszej guberni z 31 grudnia 1914 r. utworzone z wpływem dnia dzisiejszego zatracą moc obowiązującą. Von Oppen”¹⁹. Zawieszono też w czynnościach Sekcję Prawną KO²⁰. Prasa rozmaicie komentowała to wydarzenie²¹.

¹⁵ H. Hertz, *op. cit.*, s. 110–111.

¹⁶ *Ibidem*, s. 111.

¹⁷ Na łamach NKŁ 11 stycznia 1916 r. opublikowano informację o uniewinnieniu przez CNSO mec. Jasińskiego: sprawa „zakończyła się uwięzieniem fałszywych świadków, zdemaskowanych dzięki prokuratorowi p. Maciaszkowi; to też obecnie prokurator oskarżenia dr. Krosta, inkryminował tylko podsądnemu przekroczenie znanego rozporządzenia Prezydenta Policji o praktyce adwokackiej, wzbронionej b. członkom sądów obywatelskich. Powołani do sprawy świadkowie, w liczbie 14 [...] dali najlepsze świadectwa mec. Jasińskiemu”, *Kronika sądowa*, NKŁ 1916, nr 10, s. 2.

¹⁸ *Wznowienie sądownictwa państwowego polskiego (pięćdziesiąt lat 1917–1922)*, Warszawa 1923, s. 13.

¹⁹ Obwieszczenie z 31 marca 1915 r., NKŁ 1915, nr 90, s. 2.

²⁰ NKŁ 1915, nr 1, s. 3.

²¹ 11 kwietnia 1915 r. na łamach „Gazety Łódzkiej” (do 9 lutego 1915 r. „Gazeta Łódzka. Organ postępowo-narodowy”, od 10 lutego 1915 r. „Gazeta Łódzka. Organ narodowy”, dalej: GŁ) opublikowano wypowiedź zamieszczoną na łamach „Deutsche Lodzer Zeitung”. Autor wyraża krytyczną opinię na temat zniesionych sądów milicyjnych: „Zniesienie sądów milicyjnych, które nastąpiło przez urzędowe ogłoszenie p. prezydenta policji, usunęło wreszcie ze świata zło, będące od dawna przedmiotem wielu skarg i to skarg uzasadnionych”. Dalej wskazuje, że początkowo jako instytucja prawna sądy te były respektowane, jednak kompetencje ich były słabe. „Wiadomo powszechnie, że obywatele nasi nie mieli prawa apelacji przeciwko jednostronnym, czasami wprost niesprawiedliwym wyrokom sądów milicyjnych, wolno im było jedynie wnosić skargi kasacyjne do Sekcji prawnej Komitetu Obywatelskiego. Nie dziw zatem, że do sądów milicyjnych nie miano zaufania, lecz przeciwnie odnoszono się do nich z silną nieufnością i przyjmowano je tylko i znoszono jako konieczny objaw poboczny obecnego stanu wojennego”, *Z prasy miejscowej*, GŁ 1915, nr 85, s. 3. NKŁ również nieprzychylnie donosił: „W dniu wczorajszym komisja rozpoznawczo-pojednawcza przy III dzielnicy wydała kilka wyroków eksmisyjnych na lokatorów z powodu zalegania w płaceniu komornego. Najciekawsze jest to, że członkami tego sądu byli wyłącznie właściciele domów bez udziału przewodniczącego adwoka-

3

3.1. Zgodnie z art. 43 regulaminu praw i zwyczajów lądowych dołączonego do IV konwencji haskiej z 1907 r. (dział III, art. 42–56) okupant był zobligowany do przestrzegania praw istniejących w państwie okupowanym²². Powinien przywrócić i utrzymać porządek i bieg życia społecznego – mógł wprowadzić własne sądownictwo, ale powinien zachować obowiązujące dotychczas regulacje w zakresie prawa cywilnego, karnego i handlowego²³. 14 maja 1915 r. naczelny wódz na Wschodzie, Paul von Hindenburg wydał rozporządzenie wstrzymujące bieg terminów przy postępowaniach sądowych, w tym bieg przedawnienia od 1 sierpnia 1914 r. do 1 kwietnia 1915 r.²⁴.

Okupacyjne organy cywilnego wymiaru sprawiedliwości zostały wprowadzone w Łodzi, co do zasady, 1 kwietnia 1915 r. na mocy „Rozporządzenia (nr 8) dotyczącego ustroju sądownictwa dla obszarów Polski rosyjskiej, podlegających niemieckiej administracji” z 23 marca 1915 r.²⁵. § 29 rozporządzenia przewidywał, że językiem sądowym w sądach gminnych miał być język polski²⁶, we wszystkich innych zaś – język niemiecki²⁷.

ta, oraz że pośredni udział w sądzeniu spraw przyjmował podobno sekretarz Stow. Właściciele nieruchomości p. Furnheim”, *Kronika. Niech żyje sprawiedliwość*, NKŁ 1915, nr 39, s. 3. NKŁ przedstawił chronologicznie rozmaite działania Komitetu Obywatelskiego, w tym niektóre stawiające go w niekorzystnym świetle: „18 marca C.K.M.O. zastosował administracyjny przymus osobisty do przedstawiciela prasy za krytykę swej działalności”, NKŁ 1916, nr 1, s. 2–3.

Pojawiały się też głosy doceniające działalność dawnego Komitetu Obywatelskiego, zob. np. Argus., *Z notatek łodzianina w czasie wojny światowej. Nekrolog ś.p. K.O. – Powitanie poczęcia R.M.*, dodatek do „Gazety Łódzkiej” 1915, nr 167, s. 1–2.

²² Tak J. Lewandowski, *Sądownictwo w Królestwie Polskim w czasie I wojny światowej. Okupacja austro-węgierska*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 1974, vol. XXIX, s. 225.

²³ *Ibidem*, s. 226.

²⁴ GŁ 1915, nr 139, s. 2; Rozporządzenie nr 26, „Dziennik Rozporządzeń Władz Cesarsko-Niemieckich w Polsce” (dalej: DRWCN), nr 6, 21 maja 1915 r., s. 1.

²⁵ GSW 1915, nr 36, s. 423. M. Bandurka (*Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa Łódzkiego w XIX i XX w.*, Łódź 1995, s. 74) wskazuje na dwie zmiany w organizacji sądownictwa: wprowadzone rozporządzeniem z 8 września 1915 r., a następnie z 28 listopada 1916 r.

²⁶ Na łamach lokalnej prasy publikowane były informacje na temat organizacji prac sądów gminnych: „Od poniedziałku czynny będzie sąd gminny w Bałutach. Rozprawy prowadzone będą w języku polskim, według kodeksów, obowiązujących w państwie rosyjskim”, GŁ 1915, nr 112, s. 3.

²⁷ Rozporządzenie (nr 8) dotyczące ustroju sądownictwa dla obszarów Polski rosyjskiej, podlegających niemieckiej administracji z 23 marca 1915 r. (dalej: Rozporządzenie nr 8), DRWCN,

W maju 1915 r. pojawiały się na łamach prasy obwieszczenia o reorganizacji sądownictwa gminnego, wyznaczeniu bądź zmianie miejsca jego siedzib²⁸. Według informacji opublikowanej na łamach KŁ, cesarsko-niemieckie sądy pokoju zaczęły działać dopiero 1 lipca 1915 r.²⁹

Przejmowanie sądownictwa przez organy okupacyjne było procesem, który postępował wolno i niezbyt konsekwentnie na całym terytorium (np. jeszcze 7 lipca 1915 r. w GŁ czytamy, że w Radogoszczy nadal działała milicja obywatelska³⁰, a: „[w] Chojnach ponownie zaczęła działać rozwiązana w połowie czerwca milicja obywatelska, na wniosek cesarsko-niemieckiego prezydenta prezydium policji w Łodzi”³¹).

3.2. § 3 Rozporządzenia nr 8 określał skład sądów gminnych:

Każdy sąd gminny składa się z jednego sędziego pokojowego jako przewodniczącego i z potrzebnych ławników jako asesorów. Sądy gminne rozstrzygają zasadniczo przy obsadzie przewodniczącego i dwóch asesorów. W szczególnych ustawą lub rozporządzeniem dopuszczonych wypadkach czynny jest sędzia pokojowy bez współdziałania ławników³².

§ 20 Rozporządzenia nr 8 w pierwszym akapicie określał właściwość materialną sądów gminnych w sprawach cywilnych³³. Wyłączono spod ich jurysdykcji sprawy

nr 1, 1 kwietnia 1915 r., s. 8–12; GSW 1915, nr 36, s. 426. We wrześniu 1915 r. rozporządzeniem zmieniono tę zasadę; językiem sądowym miał być odtąd zarówno j. polski, jak i niemiecki. Cały skład sądowy musiał władać językiem sądowym. (Według protokołu posiedzenia p. Seifera z zebrania – informacje zaczerpnięte z referatu Jakuba Neumarka *Prawodawstwo w okupowanej części Polski na lewym brzegu Wisły*, przywołanego przez GSW: *Z Towarzystwa Prawniczego w Warszawie. Zebranie w Warszawie 10 września 1915 r. pod przew. H. Konica*, GSW 1915, nr 39, s. 464).

²⁸ 27 maja 1915 r. na łamach GŁ pojawiła się informacja: „Lokal sądu gminnego 2 okręgu łódzkiego, który dotychczas znajdował się w Rzgowie przeniesiony został do Nowych Chojen do domu przy ulicy Rzgowskiej nr. 246. Sędzią jest p. Jan Grzybowski. W ubiegłą sobotę rozstrzygnięto w sądzie tym 27 spraw cywilnych i 2 kryminalne”, *Zmiana lokalu sądowego*, GŁ 1915, nr 130, s. 3.

²⁹ Znajdujemy też informację: „z dniem 1 lipca Komitet obywatelski został rozwiązany. Jednocześnie zaprowadzono niemieckie sądy pokoju”, NKŁ 1916, nr 1, s. 3.

³⁰ „Milicja obywatelska w Radogoszczu nie została jeszcze zastąpiona przez posterunki policyjne i w dalszym ciągu pełni swe obowiązki służbowe na terenie willi podmiejskich pomiędzy Łodzią a Zgierzem”, *Milicja w Radogoszczu*, GŁ 1915, nr 171, s. 3.

³¹ GŁ 1915, nr 176, s. 3.

³² DRWCN, nr 1, 1 kwietnia 1915 r., s. 8. Zob. GSW 1915, nr 36, s. 423; M. Bandurka, *op. cit.*, s. 72–73.

³³ „Do kompetencji sądów gminnych w cywilnych sporach prawnych, dotyczących majątkowo-prawnych pretensji, należą wszystkie spory, których obiekt nie przekracza sumy 3000 rubli.

rozwodów małżeńskich, „pretensyi do Rzeszy niemieckiej, jednego z niemieckich państw związkowych, urzędników Rzeszy niemieckiej lub którego z niemieckich państw związkowych”, spory o przywileje i wynalazki oraz dotyczące nieruchomości. Przyznano sądom gminnym jurysdykcję w sprawach o serwituty, bez względu na wartość przedmiotu sporu³⁴, a także sprawy dobrowolnego postępowania, które przysługiwały im wcześniej, a rozstrzygał je sędzia pokoju bez współudziału ławników³⁵.

W sprawach karnych na mocy § 21 Rozporządzenia nr 8 jurysdykcji sądów gminnych poddano sprawy o czyny zagrożone karą grzywny do 500 rubli albo karą pozbawienia wolności do 1 roku, jak również inne przekazane im przez sąd okręgowy³⁶. Ostatni akapit § 22 stanowił:

Jeżeli w ciągu postępowania się okaże, że sprawa karna przekracza kompetencję sądu gminnego w myśl nr. 1 i 2, natenczas sąd ten winien oświadczyć się niekompetentnym i przekazać ją do rozstrzygnięcia odnośnemu sądowi okręgowemu. Jeżeli chodzi o sprawę przekazaną przez sąd okręgowy (nr. 3), natenczas wolno ją z powrotem przekazać tylko wtedy, gdy w ciągu postępowania się wykaże, że czyn karny podlega ostrzejszej ustawie karnej, aniżeli przypuszczano w uchwale przekazującej³⁷.

Zmianę jurysdykcji sądów gminnych przewidziano w organizacji wprowadzonej we wrześniu 1915 r. w Warszawie. Na łamach GSW zaczęły pojawiać się opracowania tłumaczące rozporządzenia władz okupacyjnych³⁸.

W cywilnych sprawach prawnych, nieodnoszących się do majątkowo-prawnych pretensyi, kompetencję sądów gminnych określają przepisy dotychczasowego prawa. Powyższe przepisy obowiązują, nie naruszając postanowień, które już istnieją lub które osobno jeszcze będą wydane³⁹, DRWCN, nr 1, Poznań 1915, s. 10.

³⁴ Ostatni akapit § 20 rozporządzenia stanowił: „Dla sporów o serwituty, które dotąd rozstrzygały osobne władze administracyjne, są kompetentne sądy gminne, bez względu na wartość obiektu spornego”, *ibidem*.

³⁵ § 22 Rozporządzenia nr 8, *ibidem*, s. 11. Zob. S. Goldstein, *op. cit.*, s. 567–568; *Z Towarzystwa Prawniczego w Warszawie (Zebranie w Warszawie 10 września pod przew. H. Konica)*, GSW 1915, nr 39, s. 463.

³⁶ „Do kompetencji sądów gminnych w sprawach karnych należą: 1. wszystkie przekroczenia, 2. takie przewinienia, które są karane grzywną do wysokości 500 rubli lub więzieniem do najwyżej roku, lub obu karami równocześnie, 3. sprawy karne, przekazane sądom gminnym przez sądy okręgowe na podstawie § 24”, DRWCN, nr 1, Poznań 1915, s. 11.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Sądy miały stosować dotychczasowe prawo cywilne, procedurę i organizację sądową, a w sprawach karnych – kodeks karny rosyjski z 1903 r. Na łamach GSW czytamy: „Co do prawa karnego rozporządzenie Nr. 10 brzmi, że dla obszarów Polski rosyjskiej obowiązuje kodeks karny z 22 marca 1903 r. ze zmianami, jakie osobnymi rozporządzeniami wprowadzone być mogą. Zmiany te, wyszczególnione w §2 i następnych tegoż rozporządzenia, wyłączają

Więcej informacji znajdujemy na łamach prasy lokalnej. NKŁ opublikował w *Kronice* 1 kwietnia 1915 r. następującą wiadomość:

Jak słyszeliśmy będą wprowadzone sądy obywatelskie dla pierwszej instancji, w których rozprawy będą prowadzone w języku polskim; co się tyczy spraw cywilnych to pierwsza instancja sędzić będzie sprawy do 3000 rubli. Druga wyższa instancja będzie się składać z sędziów niemieckich³⁹.

Z kolei w liście z 20 kwietnia 1915 r., przytoczonym przez Hertza, czytamy: „ponieważ tutejsze społeczeństwo odmawia swego współdziałania, sądy pierwszej instancji zostaną obsadzone przez sędziów, sprowadzonych z Niemiec, co pociągnie za sobą wyłączne używanie w tych sądach języka niemieckiego”⁴⁰. Nic zatem dziwnego, że na łamach GŁ już w kwietniu 1915 r. znajdujemy oferty od i dla tłumaczy⁴¹. Prasa informowała też o poszukiwaniu przez władze okupacyjne kadr⁴².

z pod kompetencji sądów gminnych sprawy karne przeciwko obywatelom Rzeszy niemieckiej, z przekazaniem tychże spraw sądom okręgowym do osądzenia na mocy ustaw, obowiązujących w Niemczech; wyłączają stosowanie niektórych kar, przewidzianych w kodeksie karnym 1903 r. z zamianą kar niewykonalnych na dom poprawy lub więzienie i wreszcie wprowadzają zmianę w wymierzaniu niektórych kar. Wobec tego, że kodeks karny z 1903 r. nie został wprowadzony przez prawodawcę w całej swej rozciągłości, a rozporządzenie Nr. 10 wprowadza kodeks bez omówień do generał-gubernatorstwa warszawskiego, zdawać by się mogło, że kodeks ten obowiązuje i sądy gminne, zastępując ustawę o karach, wymierzanych przez sędziów pokoju”, *ibidem*.

³⁹ *Kronika. Zawieszenie sądów milicyjnych*, NKŁ 1915, nr 90, s. 4.

⁴⁰ H. Hertz, *op. cit.*, s. 111–112.

⁴¹ Np.: „Prośby w języku niemieckim do władz, sądów etc., oraz wszelkiego rodzaju prace piśmienne, jak również tłumaczenia w językach krajowych wykonywa starannie biuro Edwarda Keisera ul. Radwańska no 35”, GŁ 1915, nr 87, s. 4; podobnie: NKŁ 1915, nr 90, s. 4. Znajdujemy też dość liczne ogłoszenia o chęci zatrudnienia nauczyciela lub „zdolnej nauczycielki niemieckiego”, GŁ, nr 87, Łódź 1915, s. 4; podobnie: NKŁ 1915, nr 21, s. 4. Niektórzy obiecywali nauczanie języka niemieckiego, francuskiego, angielskiego w ciągu czterech miesięcy, GŁ 1915, nr 95, s. 4.

⁴² „Sąd okręgowy poszukuje sił pomocniczych do zajęć wewnętrznych i zewnętrznych. Wymaga się znajomości języka polskiego i niemieckiego oraz pisowni niemieckiej. Pożądanem jest pisanie na maszynie, jak również znajomość stenografii. Urzędnicy byłych sądów będą przede wszystkim uwzględniani. Własnoręczne oferty oraz świadectwa należy osobiście złożyć we wtorek d. 18 b.m. przed południem pomiędzy 10–12 w pokoju N210 w gmachu sądowym”, GŁ 1915, nr 119, s. 3.

1 lipca 1915 r. podano informację wskazującą siedzibę⁴³ i rewiry szczegółowe dla Sądu Pokoju dzielnic I–V. Sędzia pokoju V dzielnicy „miewa także kadencje sądowe w Zgierzu, gdzie zostanie urządzoną specjalna kancelarja”⁴⁴. Na łamach lokalnej prasy publikowane były też informacje o zmianach w tym zakresie⁴⁵.

8 stycznia 1916 r. opublikowano w NKŁ wydane przez Sędziego Nadzorcze- go Cesarsko-Niemieckiego Sądu Okręgowego w Łodzi (dalej: CNSO) Zwicka obwieszczenie o podziale Łodzi na 8 cyrkułów sądów pokoju (CSP), w związku z przyłączeniem do Łodzi na mocy rozporządzenia prezydenta policji z 18 sierpnia 1915 r. części gmin Radogoszcz i Chojen. Sędzia Pokoju Cyrkułu (SPC) I miał mieć siedzibę przy ul. Pańskiej 115, w nowym gmachu sądowym, na parterze (sędzia pokoju dr Eberhardt). SPC II zajmował lokale służbowe w tym samym budynku i na tym samym piętrze (sędzia pokoju dr Breithaupt). Tak też SPC III (sędzia Mildner), IV (sędzia Grüning) i V (informacja, że sędzia zostanie mianowany później). VI CSP miał mieścić się w lokalach służbowych w budynku przy ul. Nowy Rynek 2 (sędzia dr Lehmann). Podobnie SPC VII (sędzi pokoju dr Freund). SPC VIII (sędzia pokoju dr Sondermann) miał mieć swoją siedzibę w lokalach sądu przy ul. Średniej 19⁴⁶.

Sprawy w cesarsko-niemieckich sądach pokoju w Łodzi prowadzone były w języku niemieckim. Niekiedy dołączone było do akt tłumaczenia lub inne dokumenty w języku polskim, głównie dowody⁴⁷.

4

Akt 5 listopada i zapowiedź utworzenia państwa polskiego⁴⁸ miały swój wyraz w reorganizacji sądów pokoju. Na łamach GŁ 7 listopada 1916 r. opublikowana

⁴³ Według GŁ siedziby sądów pokoju mieściły się: SP dla dzielnicy I: ul. Piotrkowska 236; SP dla dzielnicy II: ul. Średnia 19; SP dla dzielnicy III: ul. Nowy Rynek 2; SP dla dzielnicy IV: ul. Pańska 1; SP dla dzielnicy V: ul. Karola 28, GŁ 1915, nr 165, s. 2; nr 172, s. 2.

⁴⁴ GŁ 1915, nr 165, s. 2–3; nr 172, s. 2; NKŁ 1915, nr 179, s. 4.

⁴⁵ GŁ 1915, nr 201, s. 3.

⁴⁶ *Kronika sądowa*, NKŁ 1916, nr 10, s. 3–4.

⁴⁷ Np. Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), zespół nr 79, „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi I Okręg” (dalej: CNSPŁ I): sygn. 10, Betreffend die Strafsache gegen 1) Wilhelm Stocklos, 2) Emma Stoklos wegen Misshandlung (1915), k. 2; sygn. 17, Betreffend die Strafsache gegen 1) Zieliński, 2) Fiedler, 3) Fischbein wegen Hehlerei (1916), s. 19–22; sygn. 19, In der Strafsache gegen Modrzycka Wanda wegen Unterschlagung (1916); APŁ, zespół nr 80, „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi VI Okręg”, sygn. 287, In der Strafsache wider Rossol und Gen wegen Austiftung zum Streik (1916–1918), s. 73, 78.

⁴⁸ *Akt proklamacji Królestwa Polskiego*, GSW 1916, nr 46, s. 502.

została w rubryce *Z sądów polskich* informacja: „Od dnia dzisiejszego poczęto przyjmować prośby do polskich sądów pokoju. Prowizoryczna kancelaria mieści się w gmachu przy ulicy Pańskiej nr 115 w dużej Sali na II piętrze. Termin rozpoczęcia rozpraw jeszcze nie jest określony”⁴⁹.

W rubryce *Z sądownictwa* mowa jest o rozporządzeniu sędziego nadzorczego dr. Kühleweina. W dokumencie określono, że

wszystkie sprawy, rozważane do dnia dzisiejszego w cesarsko-niemieckich sądach pokoju, które zostały odroczone dla jakichkolwiek przyczyn, będą nadal rozważane przez ces.-niem. sędziów pokoju. Wszystkie skargi cywilne lub kryminalne, które wpłynęły do kancelarii sędziów pokoju do d. 1 listopada nadal będą rozważane przez ces.-niem. sędziów pokoju, którzy pozostali do zlikwidowania spraw⁵⁰.

To zadanie powierzone zostało: dr. Wolfowi i dr. Skowronkowi. Cesarsko-niemieccy sędziowie pokoju: dr Giring i dr Mildner awansowali na sędziów CNSO, jak również zobowiązani zostali do pomocy w „likwidowaniu” spraw w dotychczasowych sądach pokoju. Dowiadujemy się również, że w polskich sądach nie będzie specjalnych rewirów do sądenia spraw karnych⁵¹. Z początkiem 1917 r. pojawiła się na łamach GŁ informacja o zmianie właściwości rzeczowej sądów pokoju w sprawach cywilnych⁵².

9 listopada 1916 r. w GŁ opublikowano obwieszczenie nadradcy sądu krajowego, sędziego nadzorczego CNSO dr. Kühleweina z 4 listopada 1916 r., zawierające nowy podział na dzielnice „polskich” sądów pokoju. Obszary nie odbiegały mocno od wytyczonych na początku 1916 r. dla cesarsko-niemieckich sądów pokoju⁵³. Od poniedziałku 6 listopada 1916 r. cesarsko-niemieckie sądy pokoju miały być zastąpione przez „polskie” sądy pokoju. W poszczególnych dzielnicach sędziami pokoju zostali: Maurycy Kohn⁵⁴ – I, Stanisław Skrudziński⁵⁵ – II, Tadeusz

⁴⁹ *Z sądów polskich*, GŁ 1917, nr 308, s. 4.

⁵⁰ *Z sądownictwa, ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² „Od dnia 1 stycznia r.b. w sądach pokoju rozważane będą sprawy cywilne do sumy 500 rb., ponad tę sumę wytoczone powództwa skierowane zostaną do C.N.S.O.”, *Z sądownictwa*, GŁ 1917, nr 9, s. 5.

⁵³ Obwieszczenie z 4 listopada 1916 r., GŁ 1916, nr 310, s. 4.

⁵⁴ Maurycy Kon – od września 1917 r. sędzia SO w Łodzi, *Różne wiadomości. Ruch służbowy*, GSW 1917, nr 39, s. 395.

⁵⁵ Stanisław Skrudziński – od września 1917 r. prokurator przy Królewsko-Polskim SO w Kaliszu, *Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego* 1917, nr 4, s. 228.

Kamiński⁵⁶ – III, Jan Andrzejewski⁵⁷ – IV, Waław Wojnarowski⁵⁸ – V, Władysław Zajkowski – VI, Jan Marsztynkiewicz – VII. Sądy dla dzielnic I–VI mieściły się na parterze budynku przy ul. Pańskiej 15. Sąd Pokoju dzielnicy VII miał swoją siedzibę w budynku przy ul. Średniej 19. Opublikowano też nazwiska ławników „polskich” sądów pokoju⁵⁹. Organizacja tych sądów zmieniała się również w innych częściach terytorium niemieckiej okupacji b. kongresówki⁶⁰.

5 marca na łamach GŁ opublikowane zostało obwieszczenie o zmianie rozporządzenia z 4 listopada 1916 r. o rozdziale dzielnic sądów pokoju w Łodzi. Dla każdej z nich odrębnie rozpisano właściwość w sprawach karnych⁶¹. Miały też miejsce zmiany personalne. Dr Wolf, dotychczasowy sędzia pokoju V rewiru, został powołany na sędziego II wydziału CNSO. Przewodniczącym oddziału „regestracyjno-handlowego” został adw. przysięgły Maurycy Kohn. Jego miejsce w I rewirze Sądu Pokoju zajął adw. przysięgły Teodor Tujakowski⁶².

GŁ doniosła 14 czerwca 1917 r. o mianowaniu sędziego pokoju IX okręgu Józefa Osieckiego, adw. przysięgłego z Warszawy⁶³. Sekretarzem został Walerian Czapliski. W Sądzie Pokoju VIII okręgu utrzymywał się wakat. Sekretarzem w tym sądzie został Teodor Kujawski (b. sekretarz sądu gminnego w Piątku i podsekretarz Zjazdu w Kole). Dodatkowo pojawiła się informacja, że oba sądy pokoju zaczęły przyjmować podania⁶⁴.

⁵⁶ Tadeusz Kamiński – podczas wojny związany z Sekcją Prawną KO, od 1 września 1917 r. sędzia SO w Łodzi, od 26 września 1918 r. wiceprezes SO w Łodzi, od 24 sierpnia 1922 r. do 26 lutego do 1927 prezes SO w Łodzi, „Nowa Gazeta Łódzka” 1915, nr 10, s. 2; zob. J. Machut-Kowalczyk, *Sąd Okręgowy w Łodzi w latach 1917–1939 – charakterystyka materiału źródłowego*, [w:] *Gmach i jego tajemnice. Sąd Okręgowy w Łodzi 1917–2017*, Łódź 2017, s. 44.

⁵⁷ Jan Andrzejewski – od 31 października 1917 r. komornik przy SO w Łodzi, *Ruch służbowy*, GSW 1917, nr 49, s. 512; *Ruch służbowy. Zwolniony na skutek podania*, *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości* 1927, nr 17, s. 356.

⁵⁸ Do dzielnicy V należał poza częścią łódzką również Zgierz.

⁵⁹ Obwieszczenie z 4 listopada 1916 r., GŁ 1916, nr 310, s. 4.

⁶⁰ GSW 1916, nr 48, s. 585.

⁶¹ GŁ 1917, nr 62, s. 4.

⁶² *Z sądownictwa*, GŁ 1917, nr 72, s. 3. Teodor Tujakowski – od września 1917 r. do grudnia 1919 r. sędzia SO w Łodzi, *Różne wiadomości. Ruch służbowy*, GSW 1917, nr 39, s. 395; *Ruch służbowy*, *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości* 1919, nr 9, s. 318.

⁶³ Józef Osiecki – od 19 września 1918 r. do 13 czerwca 1922 r. sędzia SO w Łodzi, wcześniej sędzia pokoju III rewiru w Łodzi, J. Machut-Kowalczyk, *Sąd Okręgowy w Łodzi w latach 1917–1939...*, s. 45, 155.

⁶⁴ GŁ 1917, nr 161, s. 3.

Wyroki „polskich” sądów pokoju wydawane były w „imieniu Prawa”⁶⁵. W aktach cesarsko-niemieckich sądów pokoju z reguły nie podawano takiej informacji, jedynie pod słowem wyrok wykreślano z formularza: *Am Namen des Königs!*⁶⁶ – chociaż nie zawsze⁶⁷. Według wezwań, protokołów posiedzeń, nazwy sądów brzmiały: „Sąd Pokoju 5 miasta Łodzi”⁶⁸, „Sąd Pokoju 4 Okręgu miasta Łodzi”⁶⁹ itp.

Po zakończeniu sprawy akta były przesyłane do I Prokuratora Cesarsko-Niemieckiego Sądu Okręgowego w Łodzi. W aktach znajdują się adnotacje potwierdzające tę czynność, np.: „Akta karne 1917 r. za Nr 54 rozpatrzone w d. 11 sierpnia 1917 r. Sąd Pokoju przy niniejszym ma honor przesłać i prosi o zwrot po przejrzeniu”⁷⁰.

⁶⁵ APŁ, zespół nr 81, „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi IV Okręg” (dalej: CNSPŁ IV), sygn. 16, Akta sprawy karnej, oskarżony Antoni Koch z art. 581 (1917), s. 34; APŁ, zespół nr 81, „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi V Okręg” (dalej: CNSPŁ V), sygn. 17, Akta sprawy karnej, oskarżeni Antonina Zygau i Anna Peter z art. 591 (1917), s. 31; CNSPŁ IV: sygn. 17, Akta sprawy karnej, oskarżona Zofia Berger z art. 581 (1917), s. 27; sygn. 18, Akta sprawy karnej, oskarżona Maja Bermann z art. 475 za obelgę czynną (1917), s. 15.

⁶⁶ CNSPŁ V, sygn. 13, *Betreffend die Strafsache gegen Kurzawa Stanisława wegen Diebstahls*, s. 84 (1916), podobnie: CNSPŁ VI: sygn. 279, *In der Strafsache wider Spitzek und Gen. wegen Milchfälschung* (1916), s. 1–40; sygn. 281, *In der Strafsache wider Ossowski wegen Diebstahls* (1916), s. 55; sygn. 823, *In der Strafsache wider Gabrysiak Franciszek u. gen. wegen Holzdiebstahls* (1917), s. 156; CNSPŁ I: sygn. 13, *Betreffend die Strafsache gegen Przybył Anton wegen versuchten Einbruchsdiebstahls* (1916), s. 66; sygn. 15, *Betreffend die Strafsache gegen Majer Mieczysław, Majer Frane wegen Diebstahls und Hehlerei* (1916–1918), s. 35; CNSPŁ V, sygn. 13, *Betreffend die Strafsache gegen Kurzawa Stanisława wegen Diebstahls* (1916), s. 84.

⁶⁷ W niektórych formularzach brak takiego wykreślenia, np.: CNSPŁ I: sygn. 16, *Betreffend die Strafsache gegen Świątosławska wegen Diebstahls* (1916–1918), s. 49; sygn. 18, *Betreffend die Strafsache gegen Krukiewicz wegen Einbruchsdiebstahls* (1916), s. 27.

⁶⁸ Siedziba znajdowała się w Łodzi przy ul. Dzielnej 41, CNSPŁ V, sygn. 17, Akta sprawy karnej, oskarżeni Antonina Zygau i Anna Peter z art. 591 (1917), s. 19, 21.

⁶⁹ CNSPŁ IV: sygn. 17, Akta sprawy karnej, oskarżona Zofia Berger z art. 581 (1917), s. 6–9; sygn. 18, Akta sprawy karnej, oskarżona Maja Bermann z art. 475 za obelgę czynną (1917), s. 5–10, 12; sygn. 16, Akta sprawy karnej, oskarżony Antoni Koch z art. 581 (1917), s. 22–28, 31, 34.

⁷⁰ CNSPŁ IV, sygn. 17, Akta sprawy karnej, oskarżona Zofia Berger z art. 581 (1917), s. 28. Podobnie: CNSPŁ V, sygn. 17, Akta sprawy karnej, oskarżeni Antonina Zygau i Anna Peter z art. 591 (1917), s. 33; CNSPŁ IV: sygn. 16, Akta sprawy karnej, oskarżony Antoni Koch z art. 581 (1917), s. 34; sygn. 17, Akta sprawy karnej, oskarżona Zofia Berger z art. 581 (1917 r.); sygn. 18, Akta sprawy karnej, oskarżona Maja Bermann z art. 475 za obelgę czynną (1917), s. 16.

5

Przedstawiliśmy podstawowe kwestie związane ze skomplikowanymi losami łódzkiego wymiaru sprawiedliwości w czasie I wojny światowej. Porzucone przez ewakuujących się Rosjan sądownictwo najpierw przejęli samodzielnie łodzianie. Wprowadzone w 1915 r. Cesarsko-Niemieckie Sądy Pokoju funkcjonowały w zasadzie do listopada 1916 r. (w niezakończonych sprawach, na podstawie przepisów przejściowych, nawet do 1918 r.⁷¹). Językiem sądowym w nich był wciąż język niemiecki. Następnie mocą rozporządzenia z 4 listopada 1916 r. wprowadzono w Łodzi tzw. polskie sądy pokoju. Okupant określił zasady likwidacji cesarsko-niemieckich sądów, wyznaczył niemieckich sędziów do dokończenia spraw, które na początku listopada były już w toku. Organy te podlegały jednak nadal CNSO w Łodzi, toteż w ramach całej maszyny wymiaru sprawiedliwości trudno uznać je za w pełni polskie. Sprawy w nich rozstrzygane toczyły się już w języku polskim i pod przewodnictwem polskiego sędziego pokoju. Większość z osób pełniących te funkcje robiła potem karierę w wymiarze sprawiedliwości w niepodległej Polsce. „Polskie” sądy pokoju zostały zastąpione we wrześniu 1917 r. Królewsko-Polskimi Sądami Pokoju⁷².

Trudną sytuację Łodzi w okresie I wojny światowej opisują prace poświęcone historii Łodzi i łódzkiego sądownictwa⁷³. Brakuje jednak studium przedstawiającego wyczerpująco organizację i funkcjonowanie w tym czasie wymiaru sprawiedliwości. Literatura omawia sposób tworzenia i publikowania prawa przez

⁷¹ Sądy pokoju miały nadal sprawować swe czynności urzędowe w dotychczasowym składzie (chyba że zarząd sprawiedliwości odwoła urzędników ze stanowisk). Ponadto były zobligowane do oddania akt właściwemu sądowi królewsko-polskiemu, Rozporządzenie z 25 sierpnia 1917 r. dotyczące sądownictwa, § 6, Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości 1917, nr 3, s. 99.

⁷² M. Bandurka, *op. cit.*, s. 74; J. Machut-Kowalczyk, *Początki łódzkiego sądownictwa*, s. 162. Sędziami pokoju w ramach sądów królewsko-polskich we wrześniu 1917 r. zostali: Cezary Smogorzewski, Euzebiusz Borowski, Ludwik Nitkowski, *Sądownictwo w Królestwie Polskim. Ruch służbowy. Sądy Pokoju*, GSW 1917, nr 39, s. 396.

⁷³ H. Hertz, *op. cit.*; W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu*, Łódź 1969; H.S. Dinter, *op. cit.*; M. Bandurka, *op. cit.*; *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2011; *Łódź w czasie Wielkiej Wojny*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2012; *Łódź w drodze do niepodległości*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2013; *Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918*, Łódź 2014; J. Machut-Kowalczyk, *Początki łódzkiego sądownictwa*, s. 147–168; *Nieznane historie z Łodzi czasów Wielkiej Wojny*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2016; J. Machut-Kowalczyk, *Sąd Okręgowy w Łodzi w latach 1917–1939...*, s. 38–59, 142–169.

niemieckie organy okupacyjne⁷⁴ oraz funkcjonowanie sądownictwa na obszarach okupacji austriackiej⁷⁵.

Rozporządzenia władz okupacyjnych były publikowane w Dzienniku Rozporządzeń Władz Cesarsko-Niemieckich w Polsce i w ówczesnej prasie (m.in. „Gazeta Łódzka” i „Nowy Kurier Łódzki. Dziennik polityczny, społeczny i literacki”). Na temat wprowadzania i organizacji sądów z okresu okupacji często wypowiadało się w prasie. Na jej łamach publikowane były zarówno informacje o zmianach w organizacji sądownictwa, jak i doniesienia o ich bieżącym funkcjonowaniu. Czasopiśmiennictwo jest dzięki temu także niezastąpionym źródłem informacji o ówczesnych stosunkach społecznych. Periodyki wydawane w innych częściach kraju, takie jak „Gazeta Sądowa Warszawska”, również zawierają wzmianki związane z interesującą nas problematyką⁷⁶, ale przede wszystkim opisują zmiany wprowadzone w warszawskim sądownictwie podczas okupacji – i ich znaczenie⁷⁷. Dopiero wprowadzenie w Warszawie niemieckiej organizacji sądowej wpłynęło na wzrost zainteresowania sądownictwem cesarsko-niemieckim i pojawieniem się przydatnych dla naszych badań komentarzy do niemieckich rozporządzeń i artykułów z tej problematyki.

Informacje o funkcjonowaniu sądów pokoju w Łodzi w czasach I wojny światowej zachowały się w aktach praktyki sądowej⁷⁸. Materiał źródłowy w APŁ jest róż-

⁷⁴ Np. A. Kulesza, T. Szulc, *Biurokracja niemiecka twórcą prawa w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim w latach 1915–1918 w praktyce Cesarsko-Niemieckiego Prezydium Policji w Łodzi*, [w:] „Dzieje Najnowsze” 2014, R. XLVI, nr 3, s. 45–55.

⁷⁵ Np. J. Lewandowski, *op. cit.*, s. 225–234.

⁷⁶ GSW podała m.in. informację, że w Łodzi szłydy adwokatów i inne były opisywane w języku niemieckim i polskim; dopuszczalny był też „język żydowski” (*Różne Wiadomości*, GSW 1915, nr 35, s. 420).

⁷⁷ Np.: „Jest uznana zasadą prawną, że wszystkie czynności procesowe, wszczęte po wydaniu nowej ustawy postępowania sądowego, podlegają nowemu prawu, również w procesach toczących się i przy przedsięwzięciu czynności procesowych w wyższej instancji; na odwrót zaś czynności w procesie toczącym się, które w chwili wydania nowego prawa już były zakończone i co do których zachodzić może jedynie kwestja rozważenia już osiągniętej skuteczności – podlegają wyłącznie prawu dawniejszemu [...]. Rozporządzenie prawne i sądowno-organizacyjne z d. 21. III. 1915 r. są «nowymi ustawami proceduralnymi» w znaczeniu wywodów powyższych”, *Orzeczenie Sądu Najwyższego w przedmiocie uzupełnienia rzekomej luki w przepisach obecnej organizacji w generał-gubernatorstwie warszawskim co do spraw, w których założono skargi kasacyjne*, *Kronika sądowa*, GSW 1915, nr 19, s. 210.

⁷⁸ Zespoły archiwalne APŁ: „Główny Komitet Obywatelski” (nr 233); „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi I Okręg” (nr 79), „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi VI Okręg” (nr 80), „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi II–V, VII, VIII Okręg” (nr 81). Zob. APŁ, Inwentarz do zespołu nr 79, „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi I Okręg”, oprac. C. Ohryzko-Włodarska, s. 1–3; J. Machut-Kowalczyk, *Początki łódzkiego sądownictwa*, s. 165–168.

norodny i bogato ilustruje codzienne problemy mieszkańców Łodzi w tym okresie. Zachowane akta spraw dokumentują obszernie funkcjonowanie Cesarsko-Niemieckich Sądów Pokoju w Łodzi, ale mogą być podstawą badań nad sądownictwem okupacyjnym tylko w sprawach karnych. Nie ma w nich śladu po sprawach cywilnych. Brakuje też akt spraw rozpoczętych jeszcze pod rządami rosyjskimi, przed rozpoczęciem działań zbrojnych w okolicy Łodzi.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi:

„Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi I Okręg” (zespół nr 79).

„Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi VI Okręg” (zespół nr 80).

„Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi II–V, VII, VIII Okręg” (zespół nr 81).

„Główny Komitet Obywatelski” (zespół nr 233).

Inwentarz do zespołu nr 79, „Cesarsko-Niemiecki Sąd Pokoju w Łodzi I Okręg”, oprac. C. Ohryzko-Włodarska.

Źródła drukowane

„Gazeta Sądowa Warszawska”.

„Gazeta Łódzka” (do 9 lutego 1915 r. „Gazeta Łódzka. Organ postępowo-narodowy”, od 10 lutego 1915 r. „Gazeta Łódzka. Organ narodowy”).

„Nowa Gazeta Łódzka”.

„Nowy Kurier Łódzki. Dziennik polityczny, społeczny i literacki”

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości 1917, nr 17.

Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego, 1917, nr 4.

Literatura

Argus., *Z notatek łodzianina w czasie wojny światowej. Nekrolog ś.p. K.O. – Powitanie poczęcia R.M.*, dodatek do „Gazety Łódzkiej” 1915, nr 167.

Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa Łódzkiego w XIX i XX w.*, Łódź 1995.

Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918, Łódź 2014.

Bortnowski W., *Ziemia łódzka w ogniu*, Łódź 1969.

Dinter H.S., *Spod czarnych dymów. Łódź w latach 1861–1918*, Łódź 1978.

Głębocki Z., *Narodowość i stopień wykształcenia sędziów w Królestwie Polskim*, „Przeгляд Prawa i Administracji” 1894, R. XIX, s. 1013–1028.

Goldstein S., *Sądownictwo w okupowanej Polsce*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1915, nr 51.

Hertz M., *Łódź w trakcie Wielkiej Wojny*, Łódź 1933.

- Korobowicz A., *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995.
- Kulesza A., Szulc T., *Biurokracja niemiecka twórcą prawa w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim w latach 1915–1918 w praktyce Cesarsko-Niemieckiego Prezydium Policji w Łodzi*, „Dzieje Najnowsze” 2014, R. XLVI, nr 3, s. 45–55.
- Lewandowski J., *Sądownictwo w Królestwie Polskim w czasie I wojny światowej. Okupacja austro-węgierska*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 1974, vol. XXIX, s. 225–234.
- Łódź w czasie Wielkiej Wojny, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2012.
- Łódź w drodze do niepodległości, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2013.
- Machut-Kowalczyk J., *Początki łódzkiego sądownictwa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2014, t. XVII, s. 147–168.
- Machut-Kowalczyk J., *Wymogi ustawowe i postulaty wobec kwalifikacji sędziów pokoju w świetle doniesień praktyki, wyrażanych opinii i dyskusji toczącej się na łamach czasopism w XIX w.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2015, t. XVIII, s. 73–89.
- Machut-Kowalczyk J., *Sąd Okręgowy w Łodzi w latach 1917–1939 – charakterystyka materiału źródłowego*, [w:] *Gmach i jego tajemnice. Sąd Okręgowy w Łodzi 1917–2017*, Łódź 2017.
- Nieznane historie z Łodzi czasów Wielkiej Wojny*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2016.
- Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2011.

Akty prawne

- Regulamin Sądu Obywatelski dla miasta Łodzi z 31 grudnia 1914 r., „Nowa Gazeta Łódzka” 1915, nr 4, s. 1.
- Rozporządzenie (nr 8) dotyczące ustroju sądownictwa dla obszarów Polski rosyjskiej, podlegających niemieckiej administracji z 23 marca 1915 r., Dziennik Rozporządzeń Władz Cesarsko-Niemieckich w Polsce, 1 kwietnia 1915, nr 1.
- Rozporządzenie z 25 sierpnia 1917 r. dotyczące sądownictwa, Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości 1917, nr 3.

JOANNA MACHUT-KOWALCZYK

DR, UNIWERSYTET ŁÓDZKI

ORCID: 0000-0003-0733-7709

Zmiany organizacji sądów pokoju w Łodzi pod niemiecką okupacją w czasie I wojny światowej

Po opuszczeniu Łodzi przez władze rosyjskie organem, który zastąpił sądy pokoju, były sądy milicyjne. Następnym krokiem było zorganizowanie komisji rozpoznawczo-pojednawczych. Po wprowadzaniu okupacyjnej organizacji sądowej (1 kwietnia 1915 r.) kompetencje dawnych sądów pokoju powierzone zostały Cesarsko-Niemieckim Sądom Pokoju w Łodzi. Akta archiwalne i prasa dokumentują moment przejęcia sądownictwa przez organy okupacyjne. Sędziami pokoju zostali Niemcy. Językiem sądowym był język niemiecki.

Cesarsko-Niemieckie Sądy Pokoju zastąpione zostały pod koniec 1916 r. przez „polskie” sądy pokoju. Sędziami pokoju byli Polacy, a rozprawy toczyły się w języku polskim. Nadal jednak wyższe instancje pozostawały w rękach niemieckich. Dopiero wprowadzenie sądów królewsko-polskich 1 września 1917 r. rozpoczęło stuletnie już dzieje polskiego sądownictwa w Łodzi.

Słowa kluczowe: Cesarsko-Niemieckie Sądy Pokoju w Łodzi, „polskie” sądy pokoju, język sądowy, sąd pokoju, sądownictwo okupacyjne, sądy obywatelskie

JOANNA MACHUT-KOWALCZYK
ASSISTANT PROFESSOR, UNIVERSITY OF ŁÓDŹ
ORCID: 0000-0003-0733-7709

*The changes in organisation of courts of peace in Łódź
under German occupation during World War I*

After Łódź was released from the Russian's administration the courts of peace were replaced by the policemen's courts. The next step, was organisation of the recognition reconciliation commissions. On the 1st of April 1915 the occupational courts' organisation was introduced and due to this change the competences of the courts of peace were given to the Imperial German Courts of Peace. The archival acts and press noticed the moment of overtaking the courts by the occupational authorities. The judges of peace became Germans and the official language in courts was German. Imperial German courts of peace were replaced in the end of 1916 year by "Polish" courts of peace. The judges were Poles and the official language was Polish. However the higher instances were still under German's control. It wasn't until the 1st of September 1917 when the Regal Polish Courts were introduced. This commenced the one hundred years history of Polish courts in Łódź.

Key words: Imperial-German Courts of Peace, "Polish" courts of peace, courts of peace, occupation judiciary, citizens' courts, court language